

www.merhabahaber.com

Cilt: 15 • Sayı: 6
11 MART 2015 ÇARŞAMBA

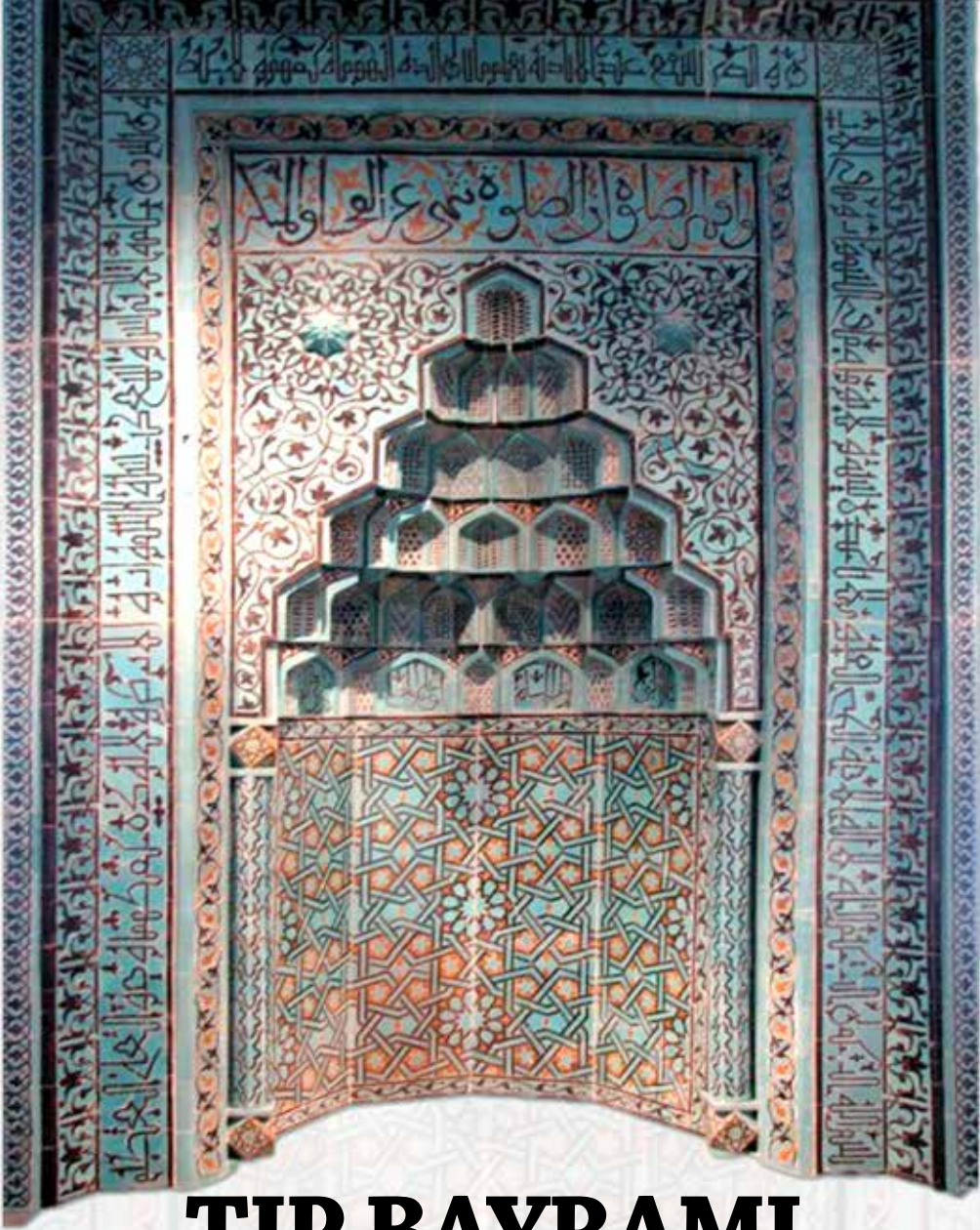
Merhaba

gazetesinin her Çarşamba
okurlarına armağanıdır.

KADEMİK

Sayfalar

Hazırlayanlar: **M. Ali UZ – Serdar CEYLAN**
maluuz@merhabagazetesi.com.tr • srceylan@hotmail.com

Beyhekim Mescidi Mihrabı

TIP BAYRAMI
KONYA
ÖZEL SAYISI

Av. Serdar
CEYLAN

SELÇUKLU'DAN GÜNÜMÜZE KONYA SAĞLIK TEŞKİLATI

Konya'da, XII. yüzyılın ikinci yarısında, II. Kılıçaslan tarafından inşa edilen, akıl hastalıklarının tedavi edildiği Bimarhane/Timarhane, XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde, I. Alaeddin Keykubat tarafından inşa edilen, cüzzamlı hastaların tedavi edildikleri Sırçalı Sultan Zaviyesi ve Miskinler Tekkesi, yine I. Alaeddin Keykubat tarafından inşa edilen, Alaeddin Darüşşifası'ndan günümüze önemli sağlık müesseseleri kurulmuştur. Bu sağlık müesseselerinde önemli hekimler yetişmiş ve görev yapmıştır.

(Beyhekim) Tabib Ekmeleddin Müeyyed b. Ebî Bekr b. İbrahim el-Konevî, en- Hancuvânî (ö. 701/1302'den sonra), Gazenfer et-Tebrizî (ö. 678/1280), Burhaneddin Ebû Bekir, Tabib Alâddin, Konya Kadısı Mevlânâ Hacı Ali, Şemseddin b. Hebel (Hıbl) (548/1153), Taceddin el-Bulgari (ö. 615/1218), Sard Ferideddin Muhammed Câcermî, Tabib Şerafeddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf (583-667/1187-1268), Hekim Berket, Bedreddin ibn Harîrî, Z. Ta-kiyüddin Tabib-i Reânîl Safiyüdevle Nasrân Bedreddin Muzaffer

gibi tabiblerin Konya Mâristân-ı Atık ve Alâddin Dârüşşifâ'sında görev yaptıkları bildirilmektedir.

Bilindiği üzere; [14 Mart](#) 1827 tarihinde, II. Mahmut döneminde, Hekimbaşı Mustafa Behçet'in önerisiyle ilk modern cerrahhane, "Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Amire" adıyla kurulmuştur. Bu tarih, Türkiye'de modern tıp eğitiminin başladığı gün olarak kabul edilmiş, okulun kuruluş günü olan 14 Mart, "Tıp Bayramı" olarak kutlanmaya başlanmıştır. Elbette tıp tarihimiz Türk-İslam medeniyeti esas alındığında, Anadolu'da bile XII. yüzyıla kadar önemli gelişmelere sahne olmuştur.

Akademik Sayfalar'da bu hafta; 14 Mart Tıp Bayramı'nda, Konya'mızda birer mahalleye adlarını veren Selçuklu devrinin önemli hekimleri olan Beyhekim ve Sadır Sultan birer makale ile tanıtılmış, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'ndeki tıpla ilgili Türkçe yazma eserler tanıtılmıştır.

Katkıları için Konya İl Sağlık Müdürlüğü'ne teşekkür ediyor. Bu özel sayı ile tüm hekimlerimizin tıp bayramını tebrik ediyoruz.

Dr. Şahap Akın

Dr. Zübeyir Şakar
1980-1983

Uz. Dr. Ekrem Yıldırım
1984-189

Uz. Dr. Mustafa Akın
1989-1991

Uz. Dr. Raif Baran
1991-1992

Konya Sağlık Müdürlüğü, Cumhuriyet'in kurulmasından önce Sıhhiye Umum Müdürlüğü adı altında hizmet vermiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü olarak hizmet vermeye devam etmiştir. İlerleyen dönemde Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü'ne dönüşmüştür. Sağlık Bakanlığı'nın teşkilat yapısında 1983 yılında yapılan düzenlemeler sonrasında Sağlık Müdürlüğü adını almıştır. 1983'ten günümüze Sağlık Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. 2012 yılında Sağlık Bakanlığı teşkilat yapısında yapılan son değişikliklerle isminde bir değişiklik olmayan Sağlık Müdürlüğü'nün görev alanı ve tanımında bir takım değişiklikler yapılmıştır.

Konya Sağlık Müdürlüğü'nün, Sağlık Bakanlığı'nın temsilcisi olarak, diğer sağlık kurum ve kuruluşları ile koordinasyon görevi bulunmaktadır.

KONYA İL SAĞLIK MÜDÜRLERİ

Görev Süreleri

Dr. Halit Bey	1932-1933
Dr. Şahap Bey	1933-1938
Dr. Mahir ÖNBİLGİN	1938-1941
Dr. Cudi ERENTÜRK	1941-1943
Dr. Cemal BERGAM	1944-1948
Dr. Niyazi GÖV	1948-1951
Dr. İbrahim ETHEM	1951-1953
Dr. M. N. ÜLKE	1953-1954
Dr. Reşat BENER	1954-1965
Dr. Bahri ONGÜL	1965-1965
Dr. Hakkı ONUL	1965-1975
Dr. Zübeyir ŞAKAR	1975-1980
Dr. İhsan BAYBOLAT	1980-1980
Dr. Zübeyir ŞAKAR	1980-1983
Dr. Ali Rıza CAMCIOĞLU	1983-1984
Uzman Dr. Ekrem YILDIRIM	1984-1989
Uzman Dr. Mustafa AKIN	1989-1991
Uzman Dr. Raif BARAN	1991-1992
Uzman Dr. Ayhan AKAROĞLU	1992-1995
Uzman Dr. Serter DİNÇ	1995-1996
Dr. Orhan SATILMAZ	1996-2000
Yrd. Doç. Dr. Kürşat AYDIN	2000-2001
Dr. Eşref OKUNAKOL	2001-2003
Uzman Dr. Fatih KARA	2003-2005
Dr. Hasan KÜÇÜKKENDİRCİ	2005-2005
Uzman Dr. Fatih KARA	2005-2005
Dr. Necip YEMENİCİ	2005-2006
Dr. Hasan KÜÇÜKKENDİRCİ	2006-....

Uz. Dr. Ayhan Akaroğlu
1992-1995

Uz. Dr. Serter Dinç
1995-1996

Dr. Orhan Satılmaz
1996-2000

Yrd. Doç. Dr. Kürşat Aydın
2000-2001

Dr. Eşref Okunakol
2001-2003

Uz. Dr. Fatih Kara
2003-2005

Dr. Necip Yemenici
2005-2006

Dr. Hasan
Küçükkendirci
2006 -

BEYHEKİM EKMELEDDİN EN-NAHCUVÂNÎ

**Ekmelüddîn Müeyyed b. Ebî Bekr b. İbrâhîm
el-Konevî en-Nahcuvânî et-Tabîb
(ö. 701/1302'den sonra)**

*“Hekimlerin büyüğü,
hayat cevherinin en arınmış, belanın ve zehirlerin panzehiri,
akıl ağaçlarının meyvesi,
hoyrat kişilerin meydana getirmek istedikleri
kötülüklerin söküp atıcısı,
marifet deryasının cevheri...”*

Hız. Mevlana

Ekmeleddin Ta-bib, aslen Nahcivanlıdır. Ancak ne zaman doğduğu, nerede ve kimlerin yanında öğrenim gördüğü henüz bilinmemektedir. Hayatıyla ilgili bazı bilgiler, Selçuklular hakkındaki birkaç menkıbevî esere ve münşeat mecmuasına dayanmaktadır. Bu eserlerde adı genellikle **Ekmelüddin Tabîb** şeklinde geçmektedir.

Sultan Veled'in onu övdüğü kırk bir beyitlik bir kasidesi vardır. Bu kasidenin baştan yirmi iki beyti müveşşah (akrostiş) olup, ilk harflerinden “Ekmelüddin Müeyyed en-Nahcuvânî” adı çıkmaktadır.⁽¹⁾

Konya Selçuklu sarayında he-

kimbaşılık, I. Alâeddin Keykubad Dârüşşifâsı'nda da reîstületibbâlık ve müderrislik yapmıştır.

Ahmed Eflâkî'nin Menâkıbü'l Ârifin'inde, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin müridlerinden olan Ekmeleddin Tabîb'in onunla ilgili yedi menkıbesi nakledilmektedir.

Bu menkıbelerde; Ekmeleddin Tabîb'in Hz. Mevlânâ'da gördüğü kerâmetler anlatılmaktadır. Onun Hz. Mevlânâ'ya karşı beslediği büyük sevgi ve bağlılığı ifade eden bu menkıbelerden ayrıca kendisi hakkında da bazı bilgiler elde edilmektedir.

Meselâ önceleri çok güzel ve pahalı elbiseler giydiği halde bir gün Mevlânâ'nın meclisinden dolayı mahcubiyet duygusuna kapılır. Bu sırada Mevlânâ'nın, içinden geçenleri anlayarak kendisini teselli etmesinden memnun olur ve derhal elbiselerini oradaki yoksul müridlere dağıtır; ömrü boyunca da bir daha gösterişli kıyafetle gezmez.⁽²⁾

Ekmeleddin Tabîb, Hz. Mevlânâ'yı yüz bin İbn Sînâ'dan daha değerli görmektedir.⁽³⁾

Hız. Mevlânâ'da kıyamet günü

(1) Sultan Veled, Divân, s. 230-232

(2) Ahmet Eflaki, Âriflerin Menkıbeleri, s. 385-386

(3) Ahmet Eflaki, Âriflerin Menkıbeleri, s. 452

dünyanın bütün tabiplerinin Ekmeleddin Tabîb'in yüzü suyu hürmetine bağışlanacağını söylediği öğrenilmektedir⁽⁴⁾.

Bu menkıbelerde Ekmeleddin Tabîb'in rahmetle anılmasından, onun Eflâkî'nin Menâkıbü'l-Ârifin'i yazmaya başladığı 718 (1318) yılından önce veya belki birkaç yıl sonra ölmüş olabileceği söylenmektedir. Kesin olan husus ise 701 Cemâziyelâhîrinden (Şubat 1302) sonra vefat ettiğidir; çünkü mevcut tek eserini bu tarihte telif ettiği bilinmektedir.

Yine bu menkıbelerde "zamanın Hipokrat'ı, zamanın Eflâtun'u, dünyanın hekîmi, Anadolu hekimlerinin ulusu, benzeri bulunmayan" gibi sıfatlarla tanıtılmaktadır. Bazan da öğreticilik vasfını belirtmek için "hoca" unvanıyla anılmaktadır.

Ayrıca Ekmeleddin hakkında, "Ekmeleddin Tabîb de bütün beyler ve bilginlerle semayı seyretmektedir", "Ekmeleddin Tabîb zamanın bütün hekim ve büyüklerinin ortasında hikâye eder ki..." gibi ifadeler kullanılması, onun devlet adamları ve

âlimler arasındaki seçkin yerini göstermektedir.

Kaynaklarda Beyhekim'in, Hz. Mevlâna'nın resimlerini yapan Aynü'd- devle'den büyük paralar karşılığında Mevlâna'nın resimlerinden aldığı da rivayet edilir.

Ekmeleddin Tabîb, gerek devlet adamları katında ve âlimler arasında sözü geçen önemli bir hekimdir. Hz. Mevlâna'nın kendisine yazdığı bazı mektuplardan da bu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu mektuplardan birinde Hz. Mevlânâ, ondan bir medrese müderrisliğine tayin işinde aracılık etmesini istemekte ve bu işi ancak kendisinin yapabileceğini söyledikten sonra küstahlığının mâzur görülmesini dileyerek, "Çünkü tatlı suyun kıyası kalabalık olur" demek suretiyle de onun âlicenaplığını ve iyiliklerinin bolluğunu dile getirmektedir.⁽⁵⁾

Bir başka mektubunda ise ondan, devrin hükümdarlarını avucunun içinde tutan ünlü Selçuklu devlet adamı Muînüddin Süleyman Pervâne'ye selâm ve teşekkür

20. Yüzyılın Başında
Beyhekim Mescidi ve Türbesi

(4) Ahmet Eflaki, Âriflerin Menkıbeleri, s. 433

(5) Mektuplar, s. 137-138

kürlerini iletmesini istemektedir.⁽⁶⁾

Hz. Mevlânâ, Ekmeleddin Tabîb'e yazdığı bu mektuplarda ona daima "*sadr-ı kebîr, melikü'l-hükemâ, mefharü'l-etıbbâ, asfâ cevâhiri'l-hayât*" gibi övgü dolu sıfatlarla hitap etmiştir. Ayrıca çeşitli iltifatlarda bulunmuş ve bu arada her cümlesinde kullandığı saygılı ifadeyle de onun önemli mevki sahibi bir devlet adamı olduğunu vurgulamıştır.

Hz. Mevlânâ'nın da kullandığı "*melikü'l-hükemâ*" ifadesi, hem Selçuklular hem de Osmanlılar devrinde önemli tabiplere verilen bir ünvanıdır.

Halk arasında ise Ekmeleddin Tabîb'in, bu unvanın tercümesi olan "**Bey Hekim**" lakabıyla da anıldığı anlaşılmaktadır. Zira bugün Konya Alâeddin Tepesi'nin batısında yer alan Beyhekim Mahallesi'nde Ekmeleddin Tabîb'e nisbet edilen bir mescid ve türbe bulunmaktadır.

Ferîdûn-i Sipehsâlâr, Mevlânâ ve onun yakın çevresiyle ilgili eserinde, Mevlânâ'nın hastalığı sırasında Ekmeleddin Tabîb'in Gazanfer adlı bir hekimle birlikte baş ucundan hiç ayrılmadığını belirtmektedir. Bu hekim, Gazanfer et-

Tebrîzî diye tanınan ve Huneyn b. İshak'ın el-Mesâil fi't-tıbb adlı eserine Hâsilü'l-Mesâil adıyla bir ihtisar yazmış olan **Fahreddin Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed** olduğu bilinmektedir.⁽⁷⁾

Ekmeleddin Tabîb'in öğrencilerinden **Ebû Bekir İbnü'z-Zekî el-Mütatabbîb el-Konevî**'nin 677 yılı Ramazanı sonlarında (Şubat 1279) telif ettiği Ravzatü'l-küttâb ve hadikatü'l-elbâb adlı münşeatta hocasına gönderdiği üç mektup yer almaktadır. (nr. 4, 29, 30) Devlet adamlarının dostu ünlü bir hekim olduğu anlaşılan Ebû Bekir el-Konevî de Ekmeleddin Tabîb'e "*melikü'l-hükemâ ve'l-etıbbâ, melikü'l-hükemâ ve reîsü'l-etıbbâ, hükemâ-i cihân, sultân-ı etıbbâ-i zamân*" sıfatlarıyla hitap etmektedir.

ESERLERİ

Bilindiği kadarıyla Ekmeleddin Tabîb'in günümüze ulaşan tek eseri, **İbn Sînâ'nın el-İşârât ve't-tenbîhât**'ına, "et-Tabîyyât" kısmının başından kitabın sonuna kadar yazmış olduğu şerhtir.

Bu eserin, müellif tarafından 701 Cemâziyelâhîrinin sonunda (Şubat 1302) yazılmış nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (I. kısım, nr. 875, 232 v. rak).

Eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 2689) yer alan nüshası ise 19 Receb 702'de (9 Mart 1303) Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd er-Râzî tarafından istinsah edilmiştir (Şeşen, Nevâdirü'l-mahtûtât, III, 20-21). Köprülü nüshasının ferâğ kaydında müellifin adı Müeyyed b. Ebû Bekir b. İb-

(6) Mektuplar, S. 183-184.

(7) Eseri için bkz. Brockelmann, GAL, I, 650; Sezgin, III, 251; Şeşen, Fihrisü mahtûtât-i'tıbbi'l-İslâmî, s. 210

râhim et-Tabîb en-Nahcuvânî şeklinde geçmektedir.

BEYHEKİM MESCİDİ ve TÜRBE Sİ

Ekmeleddin Tabîb, Konya'da vefat etmiş, Beyhekim Mescidi'nin yanındaki türbesine defnedilmiştir. Ekmeleddin Tabîb'in, Mevlâna'nın vefat yılı olan 1273 yılından sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir. Veliler listesinde yer almakla birlikte hakkında henüz fazla malumat mevcut değildir.

Beyhekim Mescidi; Alâeddin Tepesi'nin güneybatısında yer almaktadır. Giriş bölümü, türbe ve harimden oluşan Selçuklu mescitlerindedir. XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Banisi olan ünlü tabip Nahçıvanlı Ekmeleddin (Beyhekim)'in mütevazı türbesi, giriş mahallindedir. Günümüzde bulunmamakla birlikte, geçmişte mescidin kuzey cephesine ahşap bir minare yapılmıştır. Kare bir mekândan oluşan harimin kuzeyine ahşap bir mahfil, güneybatı köşesine de minber ilave edilmiştir. Tuğla kubbede iki sıra Türk üçgeni kullanılmıştır. Merkezinde çiniden bir yıldız kompozisyonu yer alır. Yapının, Selçuklu ahşap sanatının nefis örneklerinden olan pencere ve kapı kanatları İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Çinicilik ve tuğla işçiliğinin bir şaheseri olan mescidin mihrabı, 1899 yılında tümüyle aşırılarak Almanya-Berlin'e kaçırılmıştır. Mihrap hâlen Berlin Müzesi'ndedir. Günümüzde bu mihrabın ahşap bir kopyası mescide konulmuştur.

KAYNAKLAR

- A. Süheyl Ünver, Selçuk Tabâbeti: XI-XIV. Asırlar, Ankara 1940, s. 93.
- Ali Haydar Bayat, "Tabip Ekmeleddin Nahçıvanî", III. Millî Mevlâna Kongresi, Konya 1988, s. 23.
- Cevat İzgi, "Ekmeleddin en-Nahcuvânî", İslam Ansiklopedisi, C. 10, s. 548, 549.
- Ebû Bekir İbnü'z-Zekî el-Konevî, Ravzatü'l-kütâb ve hadikatü'l-elbâb (nşr. Ali Sevim), Ankara 1972, nâşirin girişi, s. 29, 30, 48-49, ayrıca bk. s. 23-28, 111-115, 116-119.
- Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri (Tercüme: Tahsin Yazıcı), İstanbul 1973, I, s. 130, 187-188, 339, 371, 382-383, 385-386, 431, 433, 435-436, 452, 542.
- Elnur Nasirov, Orta Asırlarda Yaşamış Azerbaycanlı Alimler, Bakü 2011, s.186.
- Faik Soyman - İbrahim Tongur, Konya Eski Eserler Kılavuzu, Konya 1944, s. 96-98.
- İbrahim Hakkı Konyalı, Konya Tarihi, s. 337-338.
- Mehmet Ali Uz, Konya Alimleri ve Velileri, Konya 1995.
- Mevlânâ Celâleddin, Mektuplar (Tercüme: Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1963, s. 26-27, 137-138, 183-184.
- Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1958, s. 151-152.
- Osman Turan, Türkiye Selçukluları, Ankara 1988, s.151, 175.
- Ramazan Şeşen, Nevâdirü'l-mahtûtât, Beyrut 1982, III, 20-21
- Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler (Tercüme: Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 85-86, 113-114.
- Sultan Veled, Dîvân (nşr. Feridun Nafiz Uzluk), Konya 1958, s. 230-232.
- Şahabettin Uzluk, "Mevlânâ'nın Tabipleri Ekmeleddin Müeyyet-Beyhekim ve Gazanfer", I. Milletler Arası Mevlâna Kongresi, Konya 1987, s. 211.

Av. Serdar
CEYLAN

SADIR SULTAN (SADR-I KONEVİ)

Âlim, fazıl, edip ve şâir, bir zât olan Sadır Sultan, aynı zamanda da döneminin meşhur hekimlerindedir. HZ. Mevlâna'nın muasırı olduğu rivayet edilmektedir.

Sadır Sultan'ın asıl adı Bekir, "Sadreddin Sadri" de onun lakabıdır. Sadır Sultan olarak ün yapmıştır. Babasının adı ise Zeki'dir.

Doğum ve ölüm tarihi hakkında henüz kesin bilgi bulunmamaktadır. Kâtip Çelebi vefat tarihini, H. 794 olarak verir. Bu duruma göre onun Mevlâna ve Sadreddin Konevî ile muasır olması mümkün değildir.

Sadır; göğüs, kalp, öncü, baş, başköşe, başköşede oturan emir, gibi manalarda kullanılmaktadır. Ayrıca âlim, fazıl şahsiyetler hakkında bir hürmet ve sevgi ifadesi olarak da kullanılmıştır.

Sadr, aynı zamanda devlet adamlarına verilen bir unvan, devlet yönetiminde bir makam adıdır. Osmanlı'da kullanılan sadrazam ve sadreyn unvanları bunun en açık örneklerini teşkil etmektedir.

Sadreyn, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri için kullanılan bir unvandır.

İ. Hakkı Konyalı, türbenin 65-70 (yirminci yüzyıl başlarında) yıl önce kubbeli olduğunu, türbenin içerisinde bir kaç yatacın bulunduğunu, Muharrem ayında Mevlevilerin buraya gelerek ziyaret ettiklerini, türbenin çevresinde türbedar odaları bulunduğunu zikreder ve şunları ilave eder:

“İki Konyalı Sadır’lar; birisi şehrin batısında, diğeri doğusunda, birer kutup gibi yer almışlardır. Sadreddin-i Konevi’nin türbesi mamurdur. Adaşıninki de restore edilmiştir. Konya doktorları bu büyük Türk Hekimi için hususi bir gün kabul etmeli ve onun aziz hatırasını anmalıdırlar.”⁽¹⁾

SADIR SULTAN ZAVİYESİ VE TÜRBESİ

Sadır Sultan Zaviyesi vakıfarla desteklenmiştir. 28 Şevval 1102/25 Temmuz 1691 tarihli bir berat zaviyedar tayini ile ilgilidir.

Sadır Sultan’ın türbesi, onun adını taşıyan Sedirler semtindedir. Günümüzde bu büyük hekimin türbesine “Sedir Sultan”, mahalleye de “Sedirler” denilmektedir. Aynı devirde yaşayan Sadreddin-i Konevi adıyla karıştırılmaması için “Sediri Konevi”, “Şeyh Sadır” denilmektedir.

Dikdörtgen planlı, çatılı, taş yapılı bir türbedir. Yanık Camii’nin kublesinde mezarlık içerisindedir. Zamanla harap hâle gelip yıkılmak üzere olan türbe, 2000’li yılların başında Karatay

Belediyesi tarafından yenilenmiştir.

En son onarımı 2005 yılında yapılmıştır. 2005 yılında yapılan onarımda türbenin çatısı yenilenmiş, dış ve iç döşeme kaplamaları ile sıvası, badanası yapılmış kapı ve pencere doğramaları değiştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Hasan Özönder, Konya Velileri, Konya, s. 103.
İbrahim Hakkı Konyalı, Konya Tarihi, s. 718-719.
İzzet Sak, Konya Şer’iyye Sicilleri, 2010, 37/508-509 (37/289-1).
M. Mesut Koman, “Şeyh Sadreddin Konevi Mescidi ve Şeyh Cüneyd”, Konya, 1940, S. 31, s. 194.
Mehmet Önder, 1971, s. 179.
Selçuk Es, Muhtasar Konya Ansiklopedisi, (Hazırlayan Mehmet Ali Uz), C. 2, s. 351-552.
Yusuf Küçükdağ,

(1) İbrahim Hakkı Konyalı, Konya Tarihi, s. 718-719.

KONYA BÖLGE YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN TIP İLE İLGİLİ TÜRKÇE YAZMA ESERLER*

Anadolu'da yazılmış Türkçe tıp kitaplarının tarihi ancak XIV. yüzyıla kadar gidebilmektedir. Bu dönemde, tıpla ilgili eserler farklı amaçlar için kaleme alınmıştır. Hastalıklar için reçeteler hazırlamak, meslek erbabını bilgilendirmek, bir anlamda alan bilgisi içeren ve uzmanların yararlanabileceği kitaplar hazırlanmıştır. Ayrıca halkın bilgilendirilmesi ve tabip bulunmayan yerlerde halkın faydalanması için de tıp kitapları yazılmıştır. XIV. yüzyıldan sonra Türkçe eserler verilmiş aynı zamanda birçok Arapça eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu eserler, tıp tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Tıp tarihi sahasında çalışanlar için bu yazmalar, değişik yönlerden ele alınması gereken eserlerdir. Geçmişin tıp metinleri günümüz araştırmalarına yeni ve farklı öneriler getirebilecek bir bilgi kaynağıdır. Bu yaklaşım, eski tedavi yöntemlerini çağdaş tıba bir alternatif gibi göstermekten farklı bir yönelimdir. Eski tıp felsefelerine bu farklı ve kapsamlı bakış açısı, eski tıp metinlerinin tarafsız değerlendirilmesini ve araştırmacıların eski bilgilerden yararlanmasını sağlar. Bu alanda çalışanlar, eski tıp yazmalarıyla ilgili çalışmaların gerekliliğini ve yetersizliğini de zaman zaman belirtmektedirler. Türk tıp tarihi açısından bugüne

kadar yapılan çalışmaların yetersizliği ortadadır. En eski tıp eserlerinden bugüne gelindiğinde ülkemizde tıp biliminin geçirdiği evreler, doğu ve batı tıbbından neler alındığı, bunlara hekimlerimiz tarafından neler eklendiği, tarihsel tıp bilimi ile halk hekimliği arasındaki ilişkiler henüz tam olarak bilinmeyen konulardır ve bunlar üzerinde ilgi ve ciddiyetle çalışacak tıp tarihçilerini beklemektedir.

Türk tıbbını, "ot-kök tababeti", "safsata ve kocakarı hekimliği" olarak görmek, büyük bir medeniyeti inkâr anlamına gelir. Nitekim kütüphanelerde bulunan tıpla ilgili yüzlerce el yazması, tıp ilminin geçmişteki ulaştığı yüksek seviyeyi göstermektedir.

Tıp yazmalarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda, Anadolu'da yazılmış en eski tıp yazması "**Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi**" olarak gösterilmektedir. Yazılış tarihi kesin olarak bilinen ilk Türkçe telif kitap ise **İshak bin Murad** tarafından yazılmış olan "**Havas el-Edviye Müfrede**" adlı eserdir. Bu eser, kısmen iktibas ve tercümelemlerden oluşmuştur. Daha sonra gelen tıp yazmaları tarih belirleme konusundaki sıkıntılara bağlı olarak tahmini bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Tıp tarihi ve dil tarihi çalışmaları için birinci derece kaynak durumunda bulunan tıp yaz-

* Bu makale tebliğ olarak sunulan ve yayınlanan bildiri metninden özetlenmiştir. Bkz. Bekir Şahin, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Tıp İle İlgili Türkçe Yazma Eserler, 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10-24 Mayıs 2008 Konya.

malarının her birinin ortaya çıkarılması ve içeriğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Tıp ile ilgili el yazmaları bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne Türkiye'nin çok değişik kütüphanelerinden toplanan tıpla ilgili tercüme ve telif Türkçe eserler bulunmaktadır.

Bu eserlerin isimleri, ardından da müellifleri zikredilip en sonunda da eserler hakkında kısa bilgiler verilerek tanıtılacaktır. Mükerrer olan Türkçe tıp yazmalarından bir tanesi tanıtılacak diğerlerinin ise sadece envanter numaraları verilecektir.

KONYA BÖLGE YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN TIP İLE İLGİLİ TÜRKÇE YAZMA ESERLER

1. Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi: (Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Bektaş Koleksiyo-

nu 25) Yazmanın tamamı 36 varaktır. Her sayfada 13 satır mevcuttur. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Eserin giriş kısmında Sultan Yakup bin Devlet Han adına tercüme edildiği belirtilmiştir. Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi'nin müellifi ve tercüme tarihi belli değildir. **Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey** (1388-1390) ve **Sultan Yakup bin Devlet Han** (1402-1428) adına yapılmış bir çeviridir. Nâsır-ı Tûsî'nin (ö: H.672/M.1273), Farsça yazılmış Bâh-nâmesi'ne atfen yazılmıştır.

2. Menâfi-un-nâs: (Bölge Yazma Eserler 2887) Yazma eserin tamamı 117 varaktır. Her sayfada 17 satır mevcuttur. Eserin müellifi, **Nidâi Çelebi Mehmed Ankaravî**, müstensihi Abdullah Necati Tarsusî'dir. Eser, H.1250/ M. 1834'te istinsah edilmiştir. Eserin giriş kısmından sonra bir fihrisat verilmiştir. 60 bölümden oluşan eserde insanın yaratılışı ve hikmetleri, insan vücudunun kısımla-

Menâfi-un-nâs, Nidai Çelebi Mehmed Ankaravî (BYE 2887)

Risâle-i Fezziyye Fi'l-Lug'ati-l-Müfredâti-t-Tıbbiyye (BYE Süif 163)

rı, baş, ağız, diş, yüz, burun kulak, cilt ve ayakta görülen hastalıklar hakkında bilgiler verilmektedir. İç hastalıklardan da bahsedilen eserde; lavman, fitil, yakı, merhem şurup, ishal ve kabız yapıcı ilaçların terkipleri anlatılır. Cinsel yaşam ve hastalıklarına dair bilgilere de yer verilmiştir. Son bölümde kitabın yazılma gerekçesi anlatılmıştır. Sade bir dille kaleme alınan bu eser hekimlerin bulunmadığı ortamlarda halka faydalı olmayı da amaçlamaktadır. Koruyucu hekimlik açısından da önemli olduğu söylenebilir. Bu yazmanın, aynı kütüphanede 2739/3, BY2887-2739/3- 5274/1- 6415/1 numarada kayıtlı başka nüshaları da mevcuttur.

3. Gayet el-beyân fi tedbir beden el-insan: (Yusuf Ağa Kü-

tüphanesi 146) **İbn Sultan Salih b. Nasrullah el-Halebî** (H.1080/M.1669) Yazmanın tamamı 211 varaktır. Her sayfada 19 satır mevcuttur. İbn Sultan Salih b. Nasrullah el-Halebî'nin (H.1080/M.1669) yazdığı eserin müstensihisi Hasan b. Ömer olup H.1139/M. 1726'da istinsah edilmiştir. Mukaddimeden sonra dört bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime bölümün de tıp ilminin tanımı yapılmış sağlıklı yaşamının şartları hava, yeme, içme, hareket ve mevsimler hakkında bilgi verilmiştir. İlaçların terkipleri, şerbetler, macunlar, haplar, merhemler, fitiller anlatılmıştır. Ayrıca insan vücudunun bütün uzuvları ile ilgili hastalıklardan, hastalık sebeplerinden ve tedavilerinden de bahsedilen eserde, çiçek kızamık gibi hastalıklar da tanıtılmıştır. Halk sağlığı ve koruyucu hekimlik yönü ile önemli bir eserdir. Aynı eserin 1683-BYEK, Elmalı 7226 numaralarda kayıtlı başka nüshaları da mevcuttur

4. Risâle-i Tıbbiye: (Bölge Yazma Eserler 2739/2) Yazmanın tamamı 45b-66a arasında 97+3 varaktır. Her sayfada 19 satır mevcuttur. Eserin müellifi, **Kay-sûnîzâde Mehmed Nidâî** olup, müstensihisi belli değildir.

5. Müntehâb-ı Şifâ: (Bölge Yazma Eserler 7398) Yazmanın tamamı 188 varaktır. Her sayfada 15 satır mevcuttur. Eserin müellifi, **Hacı Paşa Celaleddin Hızır b. Ali Aydınî** (ö.H.820/M.1417)'dir. Müstensihisi, Muhammed b. Muhammed ez-Zencerî (H.954/M.1547), istinsah tarihi (H. 954/M.1547)' dir. "Şifâü'l-Esgâm" isimli Arapça eserden seçmeler yapılarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Üç bölümden oluşan eser; pratik ve teorik tıpla ilgili bilgi, yiyecek, içecek ve ilaçlar, son bölüm-

de ise hastalıkların sebepleri, teşhis ve tedavi yolları anlatılmaktadır. Aynı eserin bir başka nüshası da BYE Kütüphanesinde 1181 numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın sonunda bir fihrist konulmuş ve bu fihriste eser 62 bölüme ayrılmıştır. Ayrıca eserin sonuna bir nasihatnâme eklenmiştir.

6. Yâdigâr-ı İbn-i Şerif: (Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nafiz Uzluk Bölümü 6840-6848) Yazmanın tamamı 159+2 varaktır. Her sayfada 21 satır mevcuttur. Eserin müellifi **Tabib İbn-i Şerif Yâdigâri**, müstensihî; Helvacı zâde Ahmet, istinsah tarihi H.1076 / M.1665'tir. Müellif eserin başında tıpla ilgilendiğini ve bu konuda birçok kitap okuduğunu araştırmalarda bulunduğunu belirtmektedir. 30 bölümden oluşan eserin başında bir fihrist sonunda da bir sözlük yer almaktadır. Konu itibariyle: hastalık belirtileri, hijyen, hava, mesken, yiyecek ve giyecekler, sular, diyet ve koruyucu hekimlikle ilgili bilgiler yer almaktadır. Değişik hastalıklar ve tedavileriyle cerrahî müdahaleler sistematik bir biçimde incelenmiştir. Ayrıca son bölümünde tabiplere tavsiyeler yer almaktadır. Bu önemli eserin telif tarihi 1425 olarak tahmin edilmektedir. Bu yönü ile Osmanlı döneminde Türkçe olarak yazılmış olan ilk beş tıp eseri arasında sayılabilir. Eserin müellifi hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Müellif, Bursa Da'ruş-Şifası'nda hekimlik yapmıştır. Yazılış amacı halkın o günkü tıbbi ihtiyaçlarına cevap vermek olan eserin mukaddimesinde bu kitabın barış zamanın da olduğu kadar savaş sırasında da faydalı olacağını, sefer ve savaş zamanında bu eserin taşınarak ihtiyaç duyulduğunda kullanılması istenilmiştir. İbn-i Şerif Yâdigâri "sağlık

saklamak ve hastalık def etmek" için yazdığını söyler. Koruyucu hekimlik yönünden önemli bir eserdir. Eski tıbbıya göre sağlıklı olmak ve hastalanmamak esas amaçtır. Buna çok önem verilir ve uyulması için büyük çaba gösterilirdi.

7. Kitab-ı Tıb-ı Lâtif: (Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Batman Koleksiyonu). Yazmanın tamamı 152 varaktır. Her sayfada 19 satır mevcuttur. Eserin müellifi ve müstensihî belli değildir. Eser, 107 bölümden oluşmaktadır. 1a, 3a, 61b, 65a, 152a ve 152b sayfalarında fevâit kayıtları vardır. Tıp sözlüğü ve fihrist de bulunmaktadır. Saç ve sakal dökülmesi, ağız ve dil kurumaları, mali hülya, sara, doğum ve cinsel konular gibi birçok tıbbî meseleler yalın bir dille anlatılmıştır.

8. Edviye-i Müfredde: (Bölge Yazma Eserler Malatya Koleksiyonu 7394) Yazmanın tamamı 74+III varaktır. Eserin müellifi, **İshak b. Murad Geredeli** (H.792/M.1389'da sağ). Nüshanın istinsah tarihi (H.792/M.1376)'dir. Son üç sayfada hastalıkların isimleri yer almaktadır. Türkçe tıp yazmalarının ilk örneklerinden olan kitabın ilk bölümünde ilaç ve bitkiler anlatılmaktadır. İkinci bölümde baş, göğüs ve karın boşluğu organları ile ateşli hastalıklar konu edilmiştir. Çeşitli tıp bilginlerinden derlemeler olan eserin sonunda tıp terimleri sözlüğü yer almaktadır.

9. Risale-i Cimâ: (Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Elmalı Koleksiyonu 7302/2) Yazmanın tamamı 21b-28b arasında 7 varaktır. Her sayfada 15 satır mevcuttur. Eserin müellifi belli değildir.

10. Risâle-i Feyziyye fî'l-luğâti'l-müfredâti't-tıbbiyye (Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi

Ves'âil-i Müşfiye li'l-ebrazıl Müşkile (YK 480/1)

SÜİF 163) Yazmanın tamamı 74+III varaktır. Eserin müellifi, **Mustafa b. Muhammed b. Ahmed**, istinsah tarihi H. 1207 / dır. Son 1a'da dairevi bir mühür içinde: “*Vakf-ı Hazreti Gâzi el-Hâc Evrenos Beğ Medrese-i Seyfullah der zamân-ı tevliyet-i Şerifzâde Sırrî Selim Beğ 1225*” yazılıdır. Bu mühür her 10 varakta bir vurulmuştur. Eser, Kazasker Feyzullah Efendi adına kaleme alınmıştır, ilk bölümde Türkçe, ikinci bölümde Arapça olmak üzere alfabetik olarak bitkisel, madensel ve hayvansal birçok terimin karşılıkları verilir. Ancak Türkçe ve Arapça başlık altında tanıtılan ve tıbbî etkilerinden de kısaca bahsedilen devaların Latince, Hintçe gibi farklı dillerden açıklamaları da vardır. Az da olsa çeşitli müellif ve eserlerden alıntılar yapılmıştır. Arapça deva isimleri için Dâvûd-i Antâ-kî'nin Tezkiresi'ne müracaat ettiğini, ayrıca eserde olmayan ancak hekim-

ler arasında bilinen ve kullanılan müfred devaları da aldığını, bunların Türkçe isimlerini ise halk arasında kullanılan kelimelerle yazdığını bildirir.

11. Vesâil-i Müşfiye li' l-ebrazıl Müşkile (Yusuf Ağa Kütüphanesi 480/1) Tek cilt içinde 5 ayrı risâle vardır. Diğer risâleler de şunlardır: **a- Risâle-i Sevda-i Merakiye** / Mustafa Feyzi Risâle, **b- Maraz-i Efrec** / Mustafa Feyzi Risâle, **c- Pelika Marazi** / Mustafa Feyzi **d- Hummayı Rediyye Risâlesi** / Mustafa Feyzi Batılı yazarların eserlerinden yararlanılarak hazırlanan eserde Ayaşlı Şaban-ı Şifâî'den yardım almıştır. Müellif, mukaddimede illet-i merâkıyye ile sevdâ-i merâkıyye hastalıklarının halk arasında yaygın olduğu, Arap ve Fars hekimlerinin bu iki hastalığı ayırt edemediklerinden, İslâm ve Batı kaynakları yanında kendisinin hastalar üzerinde denediği ilâçların faydalı

olanlarını da bu iki risaleye eklediğini belirtmiştir. İslâmî tıp literatüründe Hummâ-yı Reddiye'den çok bahsedildiği halde tedavisi bulunmadığı için Meraz-ı efrece hastalıklarına ise hiç yer verilmediği için bu risâleyi yazdığını söylemiştir.

12. Risâle fi't-tıb (Bölge Yazma Eserler 1582) Yazmanın tamamı 53 yapaktır. Müellifi kitabın sonunda Nidaî olarak geçmektedir. Sonunda çeşitli ilaç tariflerini ihtiva eden bir şiir vardır.

13. Kitâb-ı Tıb (Bölge Yazma Eserler 2834) Yazma eser, 477 yapaktır. Müellif adı tespit edilememiştir. Yazmanın sayfa kenarlarında Latince yazılar bulunmaktadır.

14. Bandaş (Bölge Yazma Eserler 3347) Yazmada IV+14+3 yaprak vardır. Müellifi İsmail Efendi'dir.

15. Risâle-i Edviye (Bölge Yazma Eserler 3483) Yazma, 50 yapaktır. İlk dört yaprakta çeşitli ilaç tarifleri vardır.

16. Tuhfetul-eb en-nafiati li'r-ruhâni ve't-tıb: (Bölge Yazma Eserler 4486) Müellifi Hazretfen Hüseyin Efendi'dir. 123 yapaktır.

17. Müfredât-ı İlm-i Eczâ (Bölge Yazma Eserler 4842) Yazma, 145 yapaktır. H.1165/M.1751' de Molla Musa b. Hacı İsa tarafından istinsah edilmiştir. Başta ve kitabın muhtelif yerlerinde eksiklikler vardır.

18. Hastalıkların Tedavisi Hakkında Bir Risâle (Bölge Yazma Eserler 0857/1) Yazma 12 yapaktır. Manzum ve nesir olarak tertip edilmiş olup baş tarafı eksiktir.

19- Mecmuâ-i Tıb (Bölge Yazma Eserler 2739/1) Yazarı Siyahî Karamanî Larendevî'dir.

20. Risâle-i Tıbbiye (Bölge Yazma Eserler 2739/2) Yazarı **Kaysunî zâde Mehmed Nidâî**'dir.

21- Risâle-i Tıb (Bölge Yazma Eserler 4723/1)

22. Lugat-ı Müşkilâtı Ecza:

Müfredât-ı İlm-i Eczâ (BYE 4842)

(Bölge Yazma Eserler 4723/2) Müellifi **Derviş Siyahî el-Karamanî el-Karedevî** dir.

23. Risâle-i İlmi't-Tıb: (Bölge Yazma Eserler 4723/3)

24. Fevâidü'l-cedîde ve'l-kavâidü't-tayyibe: (Bölge Yazma Eserler 4723/5) Müellifi **Salih Efendi**'dir.

25. Risâle-i Tıb (Bölge Yazma Eserler 4723/6)

Sonuç olarak;

Tespit edilen yazma eserlerde çoğunlukla halka hitap edildiği için günlük ve son derece canlı bir Türkçe kullanılmıştır. Yazma eserler; dönemin dil yapısını ortaya koyduğu gibi, Arapça ve Farsça terimlerin Türkçe karşılıklarını, organ adları, hastalık adları, bitki adları hakkında verdiği bilgiler açısından da son derece önemlidir. Ayrıca bu metinler; ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi alanlarında da zengin malzeme içermektedirler.

Türk tıp tarihi açısından bugüne kadar yapılan çalışmalar istenilen seviyeye ulaşmamıştır. En eski tıp eserlerinden günümüze, ülkemizde tıp biliminin geçirdiği evreler, doğu ve batı tıbbından neler alındığı, bunlara hekimlerimiz tarafından neler eklendiği, tarihsel tıp bilimi ile halk hekimliği arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgiler verilmesi bakımından bu el yazmaları büyük bir hazinedir. Tıp tarihçilerinin önemli kaynaklarından biri olan el yazmalarının gün ışığına çıkarılması ve araştırmacıların hizmetine sunulması bir zorunluluktur. Bu sebeple, dünyanın ve ülkemizin çeşitli yerlerinde bulunan tıpla ilgili yazma eserlerin devir, bağış ve satın alma yoluyla Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne kazandırılarak sayılarının arttırılmasına devam edilmektedir. Tıp tarihiyle ilgili yazma eserler, ilgi ve ciddiyetle çalışacak tıp tarihçileri-

ni beklemektedir.

KAYNAKLAR:

Abdülvehhab bin Yusuf Ahmed el.Mardani, Kitâbü'l-Müntehab fit-Tıp (823-1420), (Haz.: Ali Haydar Bayat), Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yay. İstanbul, 2005.

Akdeniz, Nil, Osmanlılar'da Hekim ve Hekimlik Ahlakı, İstanbul,1977.

Bağdatlı İsmail Paşa, Keşf el Zünun Zeyli I, (Haz.: Rufat Bilge) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971-1972.

Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyeü'tl-Arifin Esmâ'ül-Mü'ellifin ve Asarü'l-Musannifin I-II, (Haz. Rufat Bilge, Mahmut Kemal İnal), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.

Bayraktar, Nail, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu I,II,III,IV, Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul, 1993.

Bulut, Veysel, Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi I, (Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006.

Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek "Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin" Fihristi, (Haz.: Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.

Cunbur, Müjgan - Dursun Kaya - Hacı Yılmaz - Ni-yazi Ünver, Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu; Arap Harfleri Türkçe Eserler (1729-1928) V, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara, 1998.

İhsanoğlu, Ekmeleddin - Ramazan Şeşen - M. Serdar Bekar - Gülcan Gündüz - Veysel Bulut, Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi II, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006.

İzgi, Cevat - Cemil Akpınar - Ramazan Şeşen, İslami Tıp Yazmaları Kataloğu (Arapça-Türkçe-Farsça)-Türkiye Kütüphanelerinde-, (Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, Renkler Matbaa, İstanbul, 1984.

Karatay, Fehmi Edhem, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu II, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, 1961. Katip Çelebi, Keşf el-Zünun an Esamî'l Kütübi ve'l Fünun I-II, (Haz.: Şerafettin Yaltkaya, Rufat Bilge), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Osman Şevki, Osmanlı Tababet Tarihi, Hilal Matbaası, İstanbul, 1334.

----, ,Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi, Matbaa-i Amire İstanbul, 1341.

Önler, Zafer, Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifâ, Giriş, Metin, TDK Yay., Ankara,1990.

Tabib İbn-i Şerif, Yedigâr 15. yy. Türkçe Tıp Kitabı, Yedigâr-ı İbn-i Şerif, (Haz.: M. Yahya Okutan-Doğan Koçer- Mecit Yıldız), Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yay., İstanbul, 2004.

Yılmaz, Coşkun, Nejlet Yılmaz, Osmanlılar'da Sağlık, Biofarma, İstanbul, 2006.